

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

RÓZSA MÁRTON

BIZÁNCI MÁSODRANGÚ ELIT A „HOSSZÚ” 12. SZÁZADBAN

Történelemtudományi Doktori Iskola
Doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Erdődy Gábor

Középkori és kora újkori történelem Doktori Program
Programvezető: Dr. Nagy Balázs

A bizottság tagjai:
Prof. Dr. Draskóczy István, elnök
Dr. Thoroczkay Gábor, titkár
Dr. Floris Bernard, külső opponens
Dr. Andreas Rhoby, külső opponens
Prof. Dr. Baán István, tag
Dr. Horváth László, tag

Budapest, 2019

Bevezetés

Doktori disszertációm a „hosszú” 12. századi bizánci másodrangú elittel foglalkozik. Az elemzés kronológiai keretét, a „hosszú” 12. századot, 1081, a Komnénos-ház hatalomra jutása és 1204, vagyis a negyedik keresztes hadjárat politikai évszámai, eseményei jelölik. A vizsgálat bizonyos esetekben túllép e kronológiai határokon a családtörténetek, egyes források (különösen a pecsétes anyag) és általában a társadalomtörténet kapcsán. Elemzésem nagyban hagyatkozik Alexander Kazhdan munkásságára, aki először vetette fel, hogy a Komnénos-korban egy másodrangú elit (vagy az ő szóhasználatában „arisztokrácia”) alakult ki. Kazhdan felvetései ellenére a modern bizantinológiai kutatások még nem jutottak egyezsége a bizánci elit természetét és struktúráját illetően. Mára kétségtelenné vált emellett az, hogy az orosz történész elméleteit néhány ponton újra kell gondolnunk. Az elemzés ezért nagy figyelmet szentel a másodrangú elit definíciójának, illetve e réteg és más társadalmi elemek – mint például a civil hivatalnokok csoportja, valamint a katonai és a tartományi elit – között meglévő összefüggésekre. A kutatók eddig csak más (néha nagyobb) témákkal kapcsolatban foglalkoztak e réteggel, mint egészszel. Kazhdan is a bizánci arisztokrácia 10–12. századi történetének részeként tárgyalta a másodrangú „arisztokrácia” jelenségét. Meg kell még említenünk Paul Magdalino I. Manuél uralkodásáról szóló monográfiáját, amely nagy figyelmet szentel e rétegnek. A disszertáció a téma teljesebb kifejtése érdekében a másodrangú elittel összefüggésben felmerülő több speciális témával is foglalkozik: a családok helyzetében fellelhető tendenciákkal, a családi politikával, a társadalmi rang megőrzését célzó személyes stratégiákkal, a vezető elit és a másodrangú elit kapcsolatával és a hatalom reprezentációjával. Az elemzés e különböző kérdéseket öt szempontból fejtegeti, amelyeket a vizsgálat szintjeinek is nevezhetünk. E szintek: (1) a Komnénosok politikai rendszere és az elit struktúrája, (2) a teljes korszakon átívelő családtörténetek a másodrangú elitből, (3) a rétegből származó személyek pályafutásának vizsgálata, (4) különböző tartományi ügyek és (5) e társadalmi csoport hozzáállása a cím- és hivatalviseléshez. A disszertáció széles rálátást kíván nyújtani a másodrangú elitről, ami a réteg jobb megértéséhez vezethet.

A főtéma és a kutatás összetettsége miatt számos módszert érint disszertációm. A komnénosi kormányzat elemzése politikatörténeten alapul, míg a másodrangú elit pozíciójának vizsgálata prozopográfiai módszereket is alkalmaz. Mindazonáltal a prozopográfiai kutatás a harmadiktól az ötödik fejezetig játszik kiemelkedő szerepet, a hatodik fejezet pedig a bizánci levelezés kvalitatív elemzésére támaszkodik. Érdeemes megjegyezni, hogy a 3–6.

fejezetek releváns témákról (családok, személyek, ügyek és levélgyűjtemények) szóló esettanulmányokkal kezdődnek, amelyeket a fejezetek végén összehasonlító elemzések követnek.

A másodrangú elit kutatásához sokszínű forrásanyag áll rendelkezésünkre. A „hosszú” 12. században vagy a századról a bizánci szerzők által írt történeti művek kevés információval szolgálnak a rétegről. Fontosabb forrásnak bizonyultak az oklevelek, habár e forrásanyag erősen hiányos. Mivel a világi okmánytárak teljesen elpusztultak Bizáncban, néhány kivételtől eltekintve csak a különböző szerzetesi központok, Athos, Patmos, Chios, Latros vagy Kréta archívumaiban vagy chartulariumaiban találhatunk okiratokat. E gyűjtemények az oklevelek különböző típusait őrzik gazdag választékban: császári aranybullákat, egyéb uralkodói okleveleket, határozatokat, bírósági dokumentumokat, kérvényeket, praktikónokat, katasztereket, adásvételi szerződéseket, végrendeleteket stb. A bizánci ólombullák is nagyon fontos források a másodrangú elit vizsgálatában. Néhány bulla még mindig az eredeti dokumentumhoz csatolva lelhető fel, ám az ismert darabok döntő része egymagában maradt fenn a világ különböző gyűjteményeiben. Az elemzés nagy figyelmet fordít a réteg levelezésének is. A levelek vizsgálatából egyrészt fontos prozopográfiai adatokat, másrészt az értelmiségiek attitűdjeiről szóló információkat merít. A 12. század komoly változást hozott a bizánci hagiográfiai irodalomban a hagiográfiai beszédek felvirágzásával és a hagyományosabb szentéletrajzok visszaszorulásával. E forrásanyag szintén néhány fontos információval segíti a másodrangú elit kutatását. A disszertáció emellett beszédeket és költeményeket is felhasznál prozopográfiai vizsgálatra és kisebb mértékben a politikai gondolkodás elemzésére.

A komnénosi politikai rendszer és az elit

A másodrangú elit részletes vizsgálata előtt érdemes elvégezni a komnénosi politikai rendszer, a császári rokonság és az elit alacsonyabb rétege által elfoglalt pozíció elemzését és leírását. A fejezet két részből áll. Az első szakasz a komnénosi politikai rendszer néhány jellegzetességét és fejlődését vizsgálja. A második alfejezet a másodrangú elit kereteivel foglalkozik. Eme rész ad egy részletesebb elemzést arról, milyen módon lehet elkülöníteni egymástól a két réteget és milyen hatást gyakoroltak a társadalmi változások erre az elkülönülésre.

A komnénosi politika általános természete még mindig viták tárgyát képezi. A katonai ügyek e korszakban bekövetkező jelentősége közhelynek számít a kutatók között. Ugyanakkor a császári rokonság társadalmi rangban megmutatkozó fontossága több kétséget is

felvetett a kutatók között. Kazhdan és Magdalino hangsúlyozza, hogy I. Alexios (1081–1118) uralkodása új politikai kultúrához és rendszerhez, a császári kiterjesztett család uralmához vezetett. Az utóbbi időkben Frankopan amellett érvel, hogy Alexios valójában nem kedvezett rokonainak az adminisztráció kulcspozícióinak betöltésében. Frankopan érvelését leginkább Alexios császárságának második feléből származó bizonyítékok támasztják alá. I. Manuél uralma (1143–1180) a kiterjesztett családi kormányzat egyértelmű jeleit mutatja. A helyzet ugyanakkor homályosabb II. Ióánnés (1118–1143) idején, mivel politikájának természetét illetően a nyomok hiányosabbak.

Disszertációmban amellett érvelek, hogy II. Ióánnés uralkodása volt az az időszak, amelyben a kiterjesztett családi kormányzat megjelent. II. Ióánnés kormányzatára általában I. Alexios politikájának a katonai ügyekre még nagyobb hangsúlyt fektető folytatásaként tekintenek. Mégis a császári trón öröklése volt az a pont, amely véleményem szerint meghatározta Ióánnés elittel kapcsolatos új hozzáállását. Viszonylag nagy rokonsága volt a Komnénosok és a Dukasok megelőző évtizedekben folytatott, kiterjedt házassági politikája folytán. Annak ellenére, hogy I. Alexios kísérletet tett a császári rokonság kormányzati befolyásának visszaszorítására, utódjának figyelmet kellett szentelnie rokonai hatalmának, amelyet azok a császárokkal meglévő kapcsolataikból nyertek. II. Ióánnés politikájának némely jól ismert elemét, a katonai ügyekre fordított túlzott figyelmet, vagyis a hadsereg feletti szoros felügyeletet, és a császári „klán” új családokkal, házasságok útján véghez vitt kiterjesztését, a rokonsága miatt keletkezett problémákból eredeztethetjük. II. Ióánnés ténykedésének következménye volt, hogy a császári kiterjesztett család fokozatosan egy elkülönülő társadalmi réteggé, a komnénosi vezető elitté fejlődött. A császári rokonság helyzete többé-kevésbé változott a későbbi uralkodók, I. Manuél (1143–1180), I. Andronikos (1183–1185), II. Isaakios (1185–1195, 1203–1204) és III. Alexios (1195–1203) uralma alatt eme uralkodók különböző politikája miatt. A komnénosi vezető elit társadalmi és politikai dominanciája viszont nem kérdőjeleződött meg nagyobb mértékben I. Andronikos uralkodását leszámítva.

A politikai rendszer sajátosságai után a disszertáció a másodrangú elit pozíciójával foglalkozik. A réteg helyzete e társadalmi csoport definíciójának tárgyalását követeli meg. A bizantinológusok évtizedekkel ezelőtt rájöttek, hogy a Komnénos-korban családok és egyének egy erősen privilegizált köre létezett, amelynek politikai pozíciója a regnáló császárhoz és az uralkodóházhoz fűződő rokonságon alapult. Kazhdan és Magdalino amellett érvel, hogy a császári rokonság monopolizálta a kormányzat felső szintjeit. A történészek viszont soha nem voltak biztosak e kisajátítás teljességét illetően, és a prozopográfiai bizonyítékok

megegyeztetik ezt az óvatosságot. Ennek megfelelően felmerül a kérdés, hogy hol kell meghúznunk a vezető kör és az elit alacsonyabb része közötti határvonalat.

A vezető elit változásai a másodrangú elit átalakulásához vezettek. Igazából érdemes megkülönböztetnünk egy régi és egy komnénosi másodrangú elitet. A kiterjesztett családi kormányzat kialakulása előtt kizárólag a politikai és kormányzati pozíció határozta meg a vertikális felosztást. I. Alexios még a régi elit felett uralkodott. A másodrangú elit helyzetében valószínűleg II. Ióánnés uralma alatt állt be változás, amint a kiterjesztett családi kormányzat kiépült. Az elit felosztását ettől fogva elsődlegesen a császári rokonság vagy annak hiánya határozta meg. A másodrangú elit körülményei nem változtak számottevően I. Manuél idején azt leszámítva, hogy a címviselés eltűnt a bürokrácia alacsonyabb rétegeiben. A Manuél halálát követő zavaros évek hatással voltak a másodrangú elitre is, különösen azért, mert I. Andronikos és II. Isaakios különböző mértékben próbálták gyengíteni a császári kiterjesztett család pozícióit. Emellett a másodrangú elit is érdekelt volt a növekvő korrupcióban, amely az utolsó évtizedekben csökkentette az állam hatékonyságát.

A bizánci elit felosztása egy szűk vezető elitre és egy másodrangú elitre, amely az uralkodó réteg maradékát foglalja magába, azt jelenti, hogy az utóbbi egy heterogén társadalmi csoport volt. A másodrangú elit összetettsége növekedett, amikor a magas beosztású hivatalnokok régi elitje a császári rokonság szűk körévé, a komnénosi vezető elitte, változott. Attól a pillanattól fogva a másodrangú elit a császári kiterjesztett családon kívül rekedt magasrangú katonai tiszteket, a civil hivatalnokréteg döntő többségét, a főpapokat, patriarchátus tisztségviselőit és a tartományi eliteket foglalta magába. A másodrangú elit alsó határa (mind a régi, mind a komnénosi formában) elkülönítette e társadalmi csoportot a kereskedők, iparosok és professzionális értelmiségiek középrétegétől.

Családok a korszakon keresztül (1081–1204)

A családtörténetek más aspektusok felől mutatnak rá a 12. század politikai és társadalmi tendenciáinak a másodrangú elitet ért hatásaira. Továbbá egész családok karrierjének vizsgálata különböző stratégiákra világíthat rá, amelyeket a család társadalmi pozíciójának megtartására alkalmaztak egy feszült és zavaros környezetben. E fejezet öt család, az Akropolisok, az Aristénosok, a Pantechnések, a Pepagómenosok és a Tessarakontapechysök, karrierjére fókuszál. E házakat ama tény alapján választottam ki, hogy történetüket végig lehet követni a korszak nagy részében. A kiválasztás másik kritériuma az, hogy a Komnénoskor elején kevésbé fontos pozíciókat töltöttek be az adminisztrációban. Eme elv oka többek között az, hogy azon családok pályafutása, amelyek a vezető elit alatt kezdték a korszakot,

kevesebb figyelmet kapott a kutatóktól, mint azok a házak, amelyek magasabb státusból hanyatlottak le a Komnénosok alatt.

A kritériumoknak megfelelően a kiválasztott családok különböző háttérrel rendelkeztek. Az Akropolitások a konstantinápolyi elit régi képviselői voltak, ahogy azt nevük és annak 10. századi nyomai bizonyítják. Az Aristénosok neve a kora 11. században bukkant fel, és valószínűleg a tartományokból származtak. A Pantehnések a látszat szerint nem sokkal a Komnénos-ház trónra kerülése előtt emelkedtek fel. Eszerint ez az egyetlen a kiválasztott családok közül, amelynek története lényegében az új császári dinasztiához kötődött. A Pepagómenosok, az Aristénosokhoz hasonlóan, a kora 11. század forrásaiban jelennek meg. Ebben az esetben viszont nincs nyoma tartományi kapcsolatoknak. A Tessarakontapechysök a görög szárazföldről származtak, és a vezető elithez tartoztak a késő 8. és a kora 9. századokban. Néhány bizonyíték arra utal, hogy régi hírnevük maradványai megvoltak a Komnénos-korszakban is.

Az öt család vizsgálata néhány értékes információra világít rá a „hosszú” 12. századi politikai rendszer változásainak tartósabb hatásaival kapcsolatban. Magdalino feltételezi a „másodrangú arisztokrácia” folyamatos, a 12. századot végigkísérő gazdasági és társadalmi hanyatlását. Az öt család története ugyanakkor más folyamatokat feltételez. E házak képesek voltak növelni befolyásukat az adminisztrációban a korszak különböző szakaszaiban. A más kutatók által vizsgált családokkal, az Anzasokkal, a Basilakésokkal, a Kastamonitésokkal, az Oposokkal, a Sklérosokkal és a Xérosokkal történő összevetés nem erősíti meg az általános hanyatlásról szóló teóriát, még azzal együtt sem, hogy az teljességgel nem zárható ki a másodrangú elit egyes családjainak esetében.

A politikai és társadalmi pozíció stabilitásáról szintén a családtörténetekből szerezhettünk mérvadó értesüléseket. A komnénosi másodrangú elit tagjai adott esetben fontos beosztásokat is elérhettek a kormányzatban. A réteg családjai azonban csak egy generáción keresztül tudták fenntartani e magas pozíciókat. Ez az instabilitás leginkább az adminisztráció magasabb szintjein jelentkezett, a másodrangú elit családjai mérsékelt rangokon stabilnak tűnnek.

Töredékes bizonyítékaink vannak a másodrangú elit házasságait illetően. Az öt kiválasztott család vizsgálata nem nyújt egyértelmű információt ezzel a témával kapcsolatban. Ennek folyományaként e konkrét problémakörben végzett rövid elemzésem elkülönülő esetekre fordít figyelmet, mint például Anna Skléraina és Elias Burtzés, Geórgios Skylitzés és Anna Eugeneiótissa házasságára, illetve a házassági szövetségre a Hephaistosok és a Tornikésok között. A példák arra engednek következtetni, hogy a házasságokat néhány kivételtől

eltekinthető általában hasonló háttérrel rendelkező családok tagjai között kötötték meg. Az öt család közül egyedül a Pantechnéseknél fedezhetők fel olyan jelzések, amelyek szerint szoros kapcsolatot tartottak fenn két házzal, a Hephaistosokkal és a Tornikésokkal.

A forrásanyag nem ad lehetőséget arra, hogy kiterjedt és teljes genealógiai vizsgálatot végezzünk a másodrangú elit családjairól. Annak ellenére, hogy számos képviselőjét ismerjük az öt családnak, nincsen információink a családtagok közötti pontos rokonságról kivéve Ióannés és Michaél Pantechnést, apát és fiát. A pontos rokonság bizonyítékai híján egyedül a keresztnév ismétlődése és feltűnése szolgáltat néhány nyomot. E bizonyítékok szerint a másodrangú elit feltehetően képes volt viszonylag nagy családot megtartani egy generáción belül. Több családtag növelhette a más házakkal és néhány intézménnyel létesíthető kapcsolatok számát. A kapcsolatok látszólag kompenzálták az örökség szétdarabolódását. Ugyanakkor a nyomok arra is utalnak, hogy a családnak csupán egyetlen ága tudta megtartani státuszát hosszabb távon az elitben.

Az elemzés megmutatja, hogyan érvényesültek a régi és a komnénosi másodrangú elit családjai a „hosszú” 12. század változó politikai és társadalmi környezetében. Stabilitás és instabilitás is jellemezte a réteget különböző szempontok szerint. Instabilitás különösen a társadalmi csoport felső szintjén jelentkezett. Sajnálatos módon a családok vizsgálata csak töredékes képet nyújt a réteg családpolitikájáról.

Személyek a másodrangú elitben

A családok kutatása után a vizsgálat a személyes szint felé fordul. A fejezet három személy, Ióannés Melidonés, Kónstantinos Choirosphaktés és Ióannés Belissariótés, karrierjére fókuszál. Melidonés és Choirosphaktés a kora Komnénos-kort képviseli, míg Belissariótés a késő 12. és kora 13. században tevékenykedett. Ennek következtében e fejezet több információval szolgál a régi másodrangú elitről. Másfajta különbség rajzolódik ki e személyek társadalmi rangját tekintve. Melidonés a mérsékelt hivatalokat töltött be élete során, és „Niképhoros Melissénos kaisar embere” volt egy oklevél szerint, míg Choirosphaktés és Belissariótés felért a legmagasabb civil pozíciók némelyikéig, és az aktuális császárok szolgálóinak nevezték őket. Tehát Choirosphaktés a korának vezető elitje és másodrangú elitje közötti határon mozgott.

A fejezet végén található összehasonlító elemzés két főbb témával foglalkozik. Mivel a részletes vizsgálatra kiválasztott három személyt a nagyobb méltóságok vagy az uralkodó „embereinek” (anthrópos) vagy „szolgáinak” (dulos, oikeios) nevezték, az utolsó alfejezet jelentős figyelmet szentel a függés félhivatalos címeinek. A vizsgálat megerősíti azt az

egyértelmű tendenciát, hogy a császár „emberei” magasabb adminisztratív tisztségeket értek el, mint a vezető elitéi. E félhivatalos címeket ideiglenesen viselték meghatározott célokért, és a további karrierre kifejtett hatásuk legalábbis kérdéses. A példák többsége azt sejteti, hogy a személyek ugyanazon a kormányzati szinten maradnak a függés címének használata után is. E félhivatalos titulusok hivatalos jelzései annak, hogy a szóban forgó hivatalnokok „uraik” kíséretéhez tartoznak. A vizsgálatok viszont e személyes kapcsolatok törékenységét mutatják, ez pedig összetettebbé teszi a képet. Az elemzés rávilágít az uralkodók vagy a jelentősebb hivatalnokok köréhez tartozás előnyeire, habár a másodrangú elit néhány értelmiségétől származó negatív megjegyzéseket is találunk a függőségi státuszról.

A kiválasztott személyek karrierjei más hivatalnokokéival együtt nagyobb instabilitást vagy inkább bizonytalanságot sejtetnek a politikai és társadalmi helyzet terén. Nem meglepő módon az ideális karrier a rangok között történő folyamatos emelkedést jelentette, ám még a sikeres hivatalnokok sem tudták e követelményt teljesíteni. A korábbi kutatások és a saját vizsgálataim alapján az is feltételezhető, hogy a réteg egyes tagjai életük során időlegesen hivatali tisztségek nélkül maradtak. Ugyanakkor az nem világos, hogy az ilyen kimaradásoknak volt-e meghatározó következménye és hatása.

Földek és földesurak: különböző esetek a tartományok helyi elitjeiből

A birtokügyek vizsgálata a másodrangú elit számos aspektusára rávilágít. Disszertációm ezen része olyan esetekkel foglalkozik, amelyek a tartományok helyi elitjeihez kötődnek. A fejezet négy ügyre összpontosít: a Kephalasok atyai öröksége, Eudokia hozománya, a Burtzésok atyai öröksége, Chalkidikén és Latros birtokvitája. Ezek közül három a korszak korai évtizedeiben, a régi másodrangú elit idejében történt. E témában nem egyszerű feladat fenntartani a fejezet kohézióját. Szerencsére találhatunk néhány olyan témakört, amelyek kapcsolódásokat hoznak létre eme elkülönülő események között.

A közös témák egyike a család vagy egy ágának marginalizálódása. E negatív jelenség tűnik fel a Burtzésok Thessalonikében berendezkedő tagjai és a valószínűleg szintén tartományokban élő Kephalasok esetében. A thessalonikéi Burtzésoknál a marginalizáció abban nyilvánul meg, hogy a család más ágaihoz képest, amelyek szorosabb kapcsolatot tudtak ápolni Konstantinápolyval, alacsonyabb politikai pozícióban voltak. Hasonló tendencia a Kephalasok két generációja közötti különbségben mutatkozik meg. Dokumentumok sora sugallja azt, hogy León Kephalas, sikeres, magas rangú katonatiszt, és I. Alexios egyik kegyeltje, fiai képtelenek voltak fenntartani családjuk hírnevét, amit apjuk épített fel. A marginalizáció összefüggésben állhatott a szóban forgó családágak tartományi életvitelével.

A hozománybirtokának egy részét Docheiariou kolostornak eladó Eudokia esete a hatalom reprezentációjára vet fényt. Eudokia az adásvételi szerződést és az azzal kapcsolatos eljárásokat arra használta fel, hogy a helyi elitben hatalmát és befolyását reprezentálja. Nagyon hasonló kísérletet hajtott végre Michaél Dukas, a komnénosi vezető elit egyik tagja, aki egy birtokügyben a latrosi Szent Pál kolostor és helyi földesurak között kialakult vitát vizsgálta. Ezek a példák rávilágítanak arra, hogy a két réteg mennyire hasonlóan viszonyult a hatalomhoz és a reprezentációhoz.

A Szent Pál kolostor és a helyi földesurak, a Karanténosok között a kisázsiai Mesinguma gyümölcsöséért folytatott vita bizonyítja, hogy a másodrangú elit adott esetben képes volt számottevő ideig megvédeni érdekeit akár egy császári kolostorral szemben is. Ugyanakkor az ügy a korszak utolsó évtizedeiben folyt, amikor a komnénosi politikai rendszer hanyatlani kezdett, és a császári kormányzat kontrollja meggyengült, különösen a tartományokban. Kérdés, hogy a Karanténosok sikerei mennyiben kötődtek a birodalom válságához. Mindazonáltal feltűnő az adminisztráció alkalmatlansága arra, hogy e konkrét ügyet több, a kolostort támogató határozat segítségével megoldja. A Karanténosokat tartományi kormányzati és egyházi kapcsolatai is segíthették birtokaik megvédésében.

A hivatal- és címviselés értéke a másodrangú elit levelezésében

A fejezet a másodrangú elit a hivatal- és címviseléshez való hozzáállását vizsgálja. A hivatali pozíciók és a címek fontos szerepet játszottak e jellemzően bürokratikus társadalmi csoportban. Az elemzés egyetlen forrástípusra, a levelezésekre, ezen belül is a másodrangú elit négy értelmiségének, Ohridi Theophylaktosnak, Michaél Italikosnak, Geórgios Tornikésnak és Michaél Chóniatésnak, gyűjteményeire összpontosít. A kiválasztott írók kevés figyelmet szentelnek leveleikben a címviselés témájának. Bizantinológusok által jól ismert, hogy az udvari titulusok jelentősége számottevően lecsökkent a másodrangú elit berkein belül a 12. század folyamán. A címviselésről szóló értekezések ilyen szintű mellőzése viszont többet mond a forrásanyag természetéről, mint a politikai és társadalmi változásokról. A négy értelmiségi a hivatalviseléshez való hozzáállásának vizsgálata több, bár kevésbé konkrét, mégis érdekes információval lát el bennünket. A hivatalviselés számos aspektusa megjelenik a levelekben, habár különbségeket fedezhetünk fel a szerzők között a témaválasztások alapján. Ohridi Theophylaktos leginkább az erkölcsiség és az adminisztratív feladatok közötti kapcsolatot hangsúlyozza. Michaél Chóniatés nagyobb figyelmet szentel az értelmiségi tevékenységek és a hivatalviselés közötti ellentétre. Michaél Italikos és Geórgios Tornikés gyűjteményei nem nyújtanak kellő bizonyítékot arra, hogy az ő preferenciáikat

vizsgáljuk. Ugyanakkor e két értelmiségi is közös érdeklődéseken osztozódik. A szerzők hivatalviselés irányába mutatott hozzáállásának rekonstrukciója nem egyszerű feladat. Theophylaktos és Chóniatés a hivatalviselést látszólag alacsonyabb rangúnak ítélik az erkölcsiségnél vagy az értelmiségi tevékenységnél. E két preferencia azonban retorikai túlzásnak tűnik. Más nézőpontból a hivatalviselés mint szükséges kín a legáltalánosabb gondolat a kiválasztott értelmiségiek között.

Más szerzőkkel és műfajokkal történő összevetés érdekes adalékokkal szolgál vizsgálatainkhoz. Kazhdan egyik tanulmánya, amely Grégorios Antiochos pályafutásáról és irodalmi tevékenységéről szól, demonstrálja Antiochos az értelmiségi élet irányába előadott csodálata és a teljes egészében a kormányzati sikereit szolgáló tettei között fennálló ellentmondást. A bizánci eposz, a Digenis Akritas és egy bizonyos Kekaumenos intelmei, a Stratégikon, néhány vizsgálata kimutatta, hogy e munkák a császári szolgálattól független földesúr ideálját hirdetik. Ez alapján itt is a bizánci másodrangú elit hivatalviselés felé irányzott ambivalens hozzáállása mutatkozik meg. E művek megerősítik a levelek alapos vizsgálatának eredményeit.

Összegzés

A disszertáció megmutatja, hogy a bizánci másodrangú elitnek két korszaka volt a „hosszú” 12. század alatt: a régi másodrangú elit továbbélésének és a komnénosi másodrangú elit kialakulásának időszaka. A változás során az adminisztratív pozíciók pusztán különbsége helyett a császári rokonság fontossága lett a vezető elit és a másodrangú elit megkülönböztetésének alapja. A változás időszaka valószínűleg II. Ióánnés Komnénos uralma alatt következett be. A családtörténetek elemzése rávilágít arra, hogy jelentős bizonytalanság volt a másodrangú elit felső szintjén, ám egy család legalább egyik ága képes volt biztos rangját megtartani a réteg egy alacsonyabb szintjén. Az egyes személyek vizsgálata a másodrangú elit tagjaira háruló nagyobb társadalmi nyomásra utal, mivel a személyes kapcsolatok politikai és társadalmi helyzetre gyakorolt hatása náluk jobban megmutatkozik. A tartományi ügyek pedig a regionális elitek hatalmának és konstantinápolyi kapcsolatainak összetett helyzetét tárja elénk. A tartományi élet összetettségét testesíti meg a marginálódás veszélye és a helyi kontroll lehetősége. Feltehetően a társadalmi nyomás az az elem, amely hatással volt a réteg hivatal- és címviselés irányába mutatott hozzáállására. Mindenesetre a régi másodrangú elit „komnénosivá” válása látszólag kevés változást hozott a társadalmi csoportra háruló terhek tekintetében.

A témában megjelent publikációk

Families behind a plot: The political and social background of the Anemas conspiracy. In: Jovanović, Kosana – Miljan, Suzana (szerk.): *Papers and Proceedings of the Third Medieval Workshop in Rijeka*. Rijeka, 2018, 11–28.

Az Anemas-féle összeesküvés és a Dukas család. In: Szanka Brigitta – Szolnoki Zoltán – Juhász Péter (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 9. A IX. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2015. június 17-19.) előadásai*. Szeged, 2017, 107–121.

Civil tisztviselők sorsa a Komnénos-korban: A Pepagómenos család története a 11–12. században. In: Fábíán Laura et al. (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2016, 203–213.

Thessalonikéi arisztokraták a 12. század első évtizedeiben: Eudokia hozománya és a Burtzés testvérek öröksége. In: Gál Judit et al. (szerk.): *Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2015, 213–228.

Esettanulmány a Komnénos-kori kormányzat informális kapcsolatairól: Ióánnés Melidonés, a hippodrom bírása Thessalonikében. In: Belucz, Mónika et al. (szerk.): *Magister Historiae: Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Budapest, 2014, 153–170.

A másodrangú arisztokrácia kialakulása a Komnénos-kor elején. In: Gál Judit et al. (szerk.): *Micae mediaevales III: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2013, 83–98.

Eretnekek az Alexiasban. In: Kádár Zsófia et al. (szerk.): *Micae mediaevales: Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2011, 107–120.